

**ПОЗАНАВЧАЛЬНА ФІЗКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ВИЩИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (ДРУГА
ПОЛОВИНА 40-х – 80-ті рр. ХХ ст.)**

У статті розкрито трактування терміну «позанавчальна фізкультурна діяльність студентів» у нормативних документах досліджуваного періоду. Охарактеризовано значення спортивних клубів педагогічних інститутів в організації позанавчальної фізкультурної діяльності. Досліджено форми позанавчальної фізкультурної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах України та з'ясовано їх вплив на вирішення завдань фізичного виховання студентів.

Ключові слова: фізичне виховання, вищі педагогічні начальні заклади, позанавчальна фізкультурна діяльність студентів, форми фізичного виховання, спортивні клуби.

Евтушенко Е. Г. Внеучебная физкультурная деятельность в высших педагогических учебных заведениях Украины (вторая половина 40-х – 80-е гг. ХХ ст.)

В статье раскрыта трактовка термина «внеучебная физкультурная деятельность студентов» в нормативных документах исследуемого периода. Охарактеризовано значение спортивных клубов педагогических институтов в организации внеучебной физкультурной деятельности. Исследованы формы внеучебной физкультурной работы в высших педагогических учебных заведениях Украины и выяснено их влияние на решение задач физического воспитания студентов.

Ключевые слова: физическое воспитание, высшие педагогические учебные заведения, внеучебная физкультурная деятельность студентов, формы физического воспитания, спортивные клубы.

Вища педагогічна освіта на сучасному етапі повинна не лише надавати якісну професійну підготовку майбутнім вчителям, а й забезпечувати їм належний фізичний розвиток. Роль фізичного виховання як невід'ємної, важливої частини загального виховання студентства лише зростає в умовах випробувань, що спіткало нинішнє покоління українців. Крім того, зростаючий потік нової інформації, необхідної сучасному фахівцю, роблять працю студента все більш напруженою. Відповідно фізичні вправи перетворюються в основний чинник протидії негативним наслідкам розумового і нервово-емоційного перенавантаження, гіподинамії. Вивчення попереднього педагогічного досвіду дає можливість віднайти та впровадити у практику найбільш ефективні форми оптимізації режиму життєдіяльності, активного відпочинку, збереження і підвищення працездатності студентів.

Різні проблеми організації позанавчального фізичного виховання в останні роки цікавили багатьох науковців, зокрема: В. Бальсевича, В. Білоусова, П. Виноградова, Т. Круцевич, М. Лебедєва, В. Платонова, І. Риждова, Л. Сущенко, А. Цюся, Б. Шияна та ін. Однак не достатньо розробленим залишається питання позанавчальної фізкультурної та спортивно-масової роботи у вищих педагогічних навчальних закладах України. Відсутність таких досліджень суттєво ускладнює вирішення цілого ряду організаційних та методичних питань фізичного виховання майбутніх учителів.

Мета статті – дослідити форми позанавчальної фізкультурної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах України та з'ясувати їх вплив на вирішення завдань фізичного виховання студентів.

Фізкультурна робота у педагогічних інститутах протягом досліджуваного періоду за своїми організаційними формами поділялася на навчальні та позанавчальні. Хоча у нормативних документах і не використовувався термін «позанавчальна фізкультурна робота» та не давалося його визначення, проте тексти документів розкривають критерії розуміння цього поняття. Так, якщо заняття проводилося відповідно до розкладу навчального процесу, то воно вважалося навчальним. Ті ж форми роботи, які виконувалися поза розкладом – відносилися до позанавчальних. Окрім цього між навчальними та позанавчальними формами роботи існувала ще одна розбіжність. Перші чітко регламентувалися державними програмами, а другі проводилися на самодіяльних засадах.

Організація позанавчальної фізкультурної та спортивною роботи у педагогічних інститутах покладалася на спортивні клуби та добровільні спортивні товариства. Але в перші повоєнні роки їх діяльність була на низькому рівні. Як відзначалося у матеріалах «Звіту про роботу Комітету у справах фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР» за 1946 р. чимало фізкультурних колективів існували лише формально. Досить часто студенти не знали статуту товариства, не мали членських квитків, не

регулярно платили внески. Відсоток осіб, що були охоплені спортивними клубами та товариствами, був дуже незначним. Наприклад, кількість наукових співробітників та студентів вузів на 1946 р. в Україні становила 73000 чол., тоді як добровільне спортивне товариство «Наука», до якого вони входили, нараховувало лише 8342 членів [15, с. 13]. Не сприяло налагодженню позанавчальної фізкультурної роботи студентів і те, що спортивні клуби вищих навчальних закладів входили до 12 різних спортивних товариств: «Наука», «Медик», «Іскра» та ін.

На ліквідацію, у тому числі і цих організаційних негараздів, була спрямована груднева 1948 р. постанова ЦК ВКП(б) «Про розвиток масового фізкультурного руху та зростання майстерності радянських спортсменів». Після її виходу у всіх педагогічних навчальних закладах розпочалося створення спортивних клубів. Відповідно до «Положення з фізичного виховання для студентів вищих навчальних закладів» 1948 р. на них покладалося проведення: агітаційно-масових заходів по залученню студентів до систематичних занять фізичною культурою і спортом; підготовки до складання норм комплексу ГПО та до виконання розрядних норм і вимог спортивної класифікації; фізкультурних та спортивних заходів у студентських гуртожитках; занять у секціях за видами спорту; планових тренувань у канікулярний час; підготовки громадських інструкторів та суддів з видів спорту [2, с. 3]. Крім того, спортивні клуби надавали кафедрам фізичного виховання практичну допомогу в будівництві і обладнанні спортивних майданчиків.

Сприяли активізації діяльності спортивних клубів педагогічних інститутів і регулярні звіти та перевибори його правління, проведення обласних та республіканських конкурсів на кращий спортивний клуб вузів УРСР. Позитивну роль у поліпшенні організаційних засад позанавчальної фізкультурної роботи студентів зіграло і об'єднання спортивних клубів вузів у єдине спортивне товариство «Буревісник». Такий крок, здійснений у 1957 р., сприяв концентрації матеріальної бази, тренерського потенціалу,

коштів та був спрямований на забезпечення зростання спортивної майстерності студентів. На початок 60-х рр. спортивні клуби діяли у всіх педагогічних інститутах України і нараховували 26376 студентів. Республіканська Рада ДСТ «Буревісник» визнала кращими спортивними клубами серед вузів України клуби Миколаївського, Вінницького, Одеського, Харківського педагогічних інститутів [8, с. 108].

Поруч із спортивними клубами, які керували усією позанавчальною фізкультурною роботою, у 70-80-х рр. створюються і клуби з окремих видів спорту. Наприклад, у Запорізькому педагогічному інституті діяв клуб туристів. У 1971-1972 рр. ним було проведено 5 багатоденних походів по Карпатським і Кримським горам, видатним місцям Запорізької і Херсонської областей, в яких взяло участь 273 студенти. При цьому у клубі працювало три секції, які двічі на місяць здійснювали одноденні походи. Діяльність клубу дала можливість залучити до туризму більше 800 студентів [14, с. 80].

Після відновлення роботи педагогічних інститутів у повоєнні роки позанавчальна фізкультурна робота проводилася перш за все у формі гуртків та спортивних змагань. У гуртках відбувалася загальна рухова підготовка, вівся різнобічний фізичний розвиток, студенти тренувалися у складанні норм ГПО. Із найбільш підготовлених студентів комплектувалися збірні команди інститутів, які брали участь у офіційних змаганнях. За даними «Річного звіту про роботу педагогічних інститутів за 1944-1945 рр.» значних перемог на міських та обласних змаганнях добилися колективи Київського, Чернівецького, Полтавського, Сумського педагогічних інститутів [3, с. 75].

З другої половини 40-х та протягом 50-х рр. ХХ ст. згідно нормативних документів того часу головною метою позанавчальної фізкультурної роботи проголошувалося підвищення спортивної майстерності студентів. У зв'язку з цим замість гуртків, орієнтованих на загальну фізичну підготовку, створюються секції. Їх робота будувалася відповідно до видів спорту, за методикою тренувального заняття і була орієнтована на досягнення максимальних результатів. За свідченням джерел протягом 50-х рр. у

кожному педагогічному інституті діяло від 8 до 12 спортивних секцій. Найбільш популярними були секції з ігрових видів спорту (баскетбол, волейбол), гімнастики, легкої атлетики.

Регулярній та ефективній роботі спортивних гуртків та секцій заважала слабка матеріальна база педагогічних вузів. Так у Львівському педагогічному інституті через відсутність власної спортивної зали заняття в секціях проводилися не регулярно, часто зривалися, особливо з гімнастики і спортивних ігор. Складне становище було і з секцією плавання оскільки тренування у орендованому вузом басейні розпочиналося о 7.30 ранку, тому студенти ходили на них погано [4, с. 75]. Усе це негативно відбивалося на масовості позанавчальної фізкультурної роботи, заважало підготовці спортсменів високого рівня, було причиною постійної ротації членів секцій.

Не дивлячись на проблеми з матеріальною базою, у 60-х рр. було завершено створення секцій з основних видів спорту, постійно зростала кількість студентів, які регулярно тренувалися в них. За даними Міністерства освіти УРСР протягом 1962-1963 навчального року в педагогічних інститутах працювали спортивні секції з 37 видів спорту, в роботі яких брало участь 23103 студенти [9, с. 92]. Про ефективність тренувального процесу у секціях свідчить велика чисельність підготовлених спортсменів-розрядників. Так, лише у 1960 р. у педагогічних інститутах виконали вимоги Всесоюзної спортивної кваліфікації 7001 чол. З них майстрами спорту стали 84 студенти, володарями I розряду – 422, II розряду – 1820, III розряду – 4725 чол. [8, с. 107].

На межі 50-60-х рр. для залучення студентів до фізкультурного життя у канікулярний час, розпочалося створення спортивно-оздоровчих таборів. Вони розміщувалися в мальовничих місцевостях на берегах річок і озер. Спочатку це були звичайні наметові містечка, які електрифікували та радіофікували. Наприклад, спортивно-оздоровчий табір Сталінського (з 1961 р. Донецького) педагогічного інституту у 1959 р. нараховував 20 наметів, в кожному з яких проживало 6 чоловік [7, с. 16].

Табори працювали у декілька змін, у них діяли спортивні секції, проводилися змагання, студентів навчали плавати. Силами студентів та викладачів їх території були обладнані спортивними майданчиками, поліпшувалися побутові умови. У 1965 р. 29 педагогічних інститутів України уже мали власні спортивно-оздоровчі табори у яких відпочило близько 6 тисяч студентів [12, с. 58].

Табори деяких педагогічних інститутів працювали і в період зимових канікул. Так, у спортивно-оздоровчому таборі Івано-Франківського педагогічного інституту, який розміщувався поблизу Ворохти, у січні 1965 р. поліпшив свій фізичний стан 21 студент. Завдяки вміло організованій навчально-тренувальній роботі з лижного спорту два студенти виконали вимоги I спортивного розряду, вісім – II розряду та два – III розряду. Крім студентів-спортсменів в зимовому таборі відпочили також студенти з послабленим здоров'ям [11, с. 107].

Поліпшення умов проживання та тренування, організація відпочинку студентів у спортивно-оздоровчих таборах гальмувалися обмеженим державним фінансуванням. Кошти виділялися не планово, керівництво вузів та профспілковий комітет не могли заздалегідь дізнатися про їх обсяг. Нерідко гроші поступали уже під час канікул, коли студенти склали сесію і роз'їхалися.

Із 60-х рр. почала запроваджуватися ще одна форма позанавчальної спортивної роботи студентів – фізичні вправи в режимі дня. У досліджуваний період вона знайшла своє втілення у ранковій гімнастиці та фізкультурних паузах під час занять. Ця форма позанавчальної фізкультурної роботи мала на меті збільшити обсяг рухової діяльності та активного відпочинку студентів. Як доводили дослідники використання 5–10 хвилинних фізкультурних пауз поліпшувало працездатність краще, ніж пасивний відпочинок удвічі більшої тривалості. Найбільш доцільним вважалося проведення фізкультурної паузи після 4 годин навчальних занять (10 хвилин) та після 2 годин самостійної підготовки (5 хвилин), тобто в періоди, коли

проявлялися перші ознаки втоми [1, с. 32]. Фізкультурна пауза включала 4-6 вправ для тих м'язових груп, які найбільше піддавалися статичному навантаженню (м'язи рук, плечового поясу, спини і тазу).

Для проведення ранкової зарядки та фізкультурних пауз необхідно було підготувати значний контингент громадських інструкторів-організаторів. У Рівненському педагогічному інституті до цієї справи залучили 45 студентів, які проводили виробничу гімнастику не лише зі студентами, а й з викладачами та адміністративно-технічним персоналом [7, с. 3]. За даними річних звітів Міністерства освіти УРСР на середину 60-х рр. у педагогічних інститутах при всіх студентських гуртожитках щоденно проводилася ранкова гігієнічна гімнастика [10, с. 81].

Велике значення у залученні студентів до позанавчального фізкультурного життя відводилося спортивним змаганням. Усі змагання досліджуваного періоду розрізнялися за рівнем і видом. Так, першим рівнем, що давав можливість залучити до спортивних баталій максимальну кількість студентів, був внутрішньовузівський. Він поєднував у собі як факультетські (міжгрупові командні та індивідуальні), так і інститутські (міжфакультетські командні та індивідуальні) змагання. Найкраще підготовлені студенти брали участь у змаганнях більш високого рівня: міських, обласних, республіканських.

За видами змагання поділялися на підготовчі, контрольні, класифікаційні, відбіркові, показові, офіційні. Така варіативність змагань давала можливість залучити до них студентів з різним ступенем підготовки, що було ключовим фактором у забезпеченні масовості спортивного руху у педагогічних інститутах.

З 50-х рр. широкої популярності набуває проведення комплексних змагань з декількох видів спорту, які у радянській фізкультурній системі носили назву спартакіад. Вузівські спартакіади перетворювалися у масштабні спортивні випробування із залученням великої кількості студентів. Наприклад, у Вінницькому педагогічному інституті спартакіада 1953 р.

проходила за 10 видами спорту, у ній взяло участь більше 1000 студентів [6, с. 79].

Внутрішньовузівські спартакіади були підготовкою до спартакіад педагогічних інститутів УРСР. З 50-х рр. ці змагання проходили за двома групами. До першої включалися педагогічні інститути у яких були відкриті факультети фізичного виховання та готувалися професійні спортсмени, до другої – решта педагогічних вузів. У липні 1954 р. в Одесі відбулася V спартакіада. В ній взяло участь 650 студентів із 27 навчальних закладів. До першої групи увійшло 6 педагогічних інститутів, до другої – 21. Учасники спартакіади встановили ряд рекордів Міністерства освіти УРСР. Загальне перше місце на ній здобула команда господарів – Одеського педагогічного університету. Кращих спортивних результатів досягли студенти Одеси, Харкова, Ворошиловграда, Києва, Вінниці, Львова [5, с. 156].

З кожною новою спартакіадою зростала її масштабність, постійно поліпшувалися спортивні результати показані учасниками. Наприклад, у фінальних змаганнях XIII Республіканської спартакіади, яка проходила у 1967 р. на базі Черкаського педагогічного інституту, взяло участь 1056 чол. З легкої атлетики, плавання, спортивної і художньої гімнастики в ході спартакіади були вперше виконані нормативи: майстра спорту СРСР – 17 учасниками, кандидата у майстри спорту – 11, I розряду – 111 учасниками. Під час змагань з легкої атлетики було встановлено 3 нових рекорди Міністерства освіти УРСР і показано 91 результат I спортивного розряду, що на 40 результатів більше, ніж на спартакіаді 1966 р. [13, с. 62].

Перевагою спартакіад було те, що вони давали можливість скласти загальне уявлення про стан фізичного виховання у тому чи іншому педагогічному інституті. Крім того, постійна зміна місця проведення спартакіад спонукала до розвитку матеріальної бази та спортивної інфраструктури різних педагогічних навчальних закладів.

Отже, у нормативних документах досліджуваного періоду позанавчальна фізкультурна робота трактувалася як поєднання різних форм

діяльності, що не входили до навчальної форми. При цьому сам термін «позанвчальна робота» у документах не використовувався. Організаційним центром позанавчальної фізкультурної діяльності у педагогічних інститутах були спортивні клуби. До форм позанавчальної фізкультурної діяльності належали: заняття студентів у спортивних гуртках і секціях; відпочинок у спортивно-оздоровчих таборах; фізичні вправи у режимі дня; участь у спортивних змаганнях. Завдяки їм вирішувалися освітні, виховні, оздоровчі та спортивні завдання фізичного виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Подальшого вивчення потребують оздоровчо-пропагандистські форми позанавчальної роботи у педагогічних навчальних закладах досліджуваного періоду (походи, вечори, зустрічі, шефська допомога та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Виленский М. Я. Комплекс ГТО в физическом воспитании студентов / М. Я. Виленский, В. В. Михайлов, Н. А. Левенко. – М.: МГПИ, 1979. – 109 с.
2. Положение и программы по физической культуре. – М.: Мин. Образ. СССР, 1948. – 84 с.
3. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 89, 77 арк.
4. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1378, 348 арк.
5. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1481, 184 арк.
6. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1484, 105 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2610, 106 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3092, 155 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3770, 131 арк.
10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4164, 110 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4647, 230 арк.
12. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 5071, 98 арк.
13. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 5566, 105 арк.
14. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 8342, 185 арк.
15. ЦДАВО України, ф. 5090, оп. 1, спр. 20, 174 арк.